

ВПЛИВ СІМ'Ї НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ	6
1.1. Дослідження проблеми сімейного виховання	6
1.2. Зміст, форми, методи сімейного виховання	9
1.3. Психологічні особливості школярів підліткового віку	13
Висновки до першого розділу	15
РОЗДІЛ II. МОДЕЛЬ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ	16
2.1. Діагностика особливостей сімейного виховання підлітків	16
2.2. Експериментальне дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості підлітків	18
2.3. Модель взаємодії сім'ї та школи у становленні особистості підлітків	22
Висновки до другого розділу	25
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	28
ДОДАТКИ	32

ВСТУП

Актуальність роботи. Виховання дітей починається в сім'ї. Інші соціальні інститути включаються у виховний процес значно пізніше, коли формування основних рис характеру дитини вже започатковано. Саме у сім'ї закладаються основи фізичного, інтелектуального й морального розвитку дитини, формуються громадянські почуття, світогляд, естетичні смаки. Визначальними для дитини стають особистий приклад батьків, їх ставлення до праці, громадського життя, принципів, чесність, доброта і чуйність, бережливість, простота і скромність.

Сім'я здійснює вирішальний орієнтаційний вплив на формування особистості: становлення характеру, формування ціннісних орієнтацій, провідних пріоритетів, соціальної зрілості. Сімейні умови, включаючи соціальний стан, рід занять, матеріальний рівень і рівень освіти батьків, значною мірою визначають життєвий шлях дитини.

Крім цілеспрямованого батьківського виховання на дитину впливає внутрішньосімейна атмосфера загалом, причому ефект цього впливу проявляється з віком, відбиваючись у структурі особистості. Особливо актуальним це є для підлітків, адже саме в підлітковому віці батьківське ставлення набуває вирішального значення для становлення і закріплення образу «Я». Цей образ і ставлення до себе формуються під впливом того образу, що склався в батьків. Тому в сучасних умовах України саме сім'ї надається пріоритетне значення.

Основні теоретичні, методологічні, наукові напрями проблеми виховання дитини в сім'ї відображені в працях багатьох класиків педагогіки та психології, зокрема Л. Виготського, Я. Коменського, Г. Костюка, П. Лесгафта, Д. Локка, А. Макаренка, І. Песталоцці, М. Пирогова, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького та інших.

За останнє десятиліття помітно збільшилась кількість змістовних досліджень проблеми переходу від дитинства до дорослості (М .Боришевський, В. Конел, Н. Максимова, Т. Мальковська, Т. Снегирьова, М. Удовенко, О. Василенко, М. Ярошко та ін.). Однак недостатньо розробленою, а тому актуальною, залишається проблема взаємин батьків і дітей у цьому віці. Адже із кожним новим поколінням вона ставиться по-новому, залежно від тієї соціальної ситуації розвитку, у якій вони перебувають. Виникають нові проблемні ситуації, які потребують дослідження і вирішення.

Актуальність, соціальна значущість проблеми та її недостатня дослідженість зумовили вибір теми науково-дослідницької роботи «**Вплив сім'ї на становлення особистості підлітків**».

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити модель взаємодії сім'ї та гімназії у становленні особистості учнів підліткового віку.

Наукова гіпотеза ґрунтувалася на припущенні, що процес становлення особистості підлітка оптимізується за умов вивчення особливостей особистісних якостей підлітків; розробки та запровадження технології взаємодії гімназії та сім'ї з метою формування педагогічної культури батьків, гуманізації стосунків у сім'ї.

Для досягнення поставленої мети та доведення гіпотези ставилися **завдання дослідження:**

- дослідити проблему сімейного виховання підлітків в історичному та психолого-педагогічному контекстах;
- розкрити сутність основних понять дослідження «сім'я», «сімейне виховання», «стилі виховання»;
- обґрунтувати теоретичні засади, зміст, форми і методи сімейного виховання підлітків;

- дослідити вплив стилів батьківського виховання на становлення особистості учнів підліткового віку;
- розробити модель взаємодії сім'ї та гімназії у становленні особистості учнів підліткового віку.

Об'єктом дослідження є процес сімейного виховання.

Предметом – зміст, форми та методи сімейного виховання, їх вплив на становлення особистості підлітків.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс теоретичних і експериментальних методів: теоретичний аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження; індивідуальні бесіди з вчителями, батьками, учнями, анкетування, тестування, пряме та опосередковане спостереження, аналіз продуктів творчої діяльності учнів, констатуючий та формуючий експерименти, статистичні прийоми обробки експериментальних даних.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних засад проблеми сімейного виховання підлітків, розробці моделі взаємодії сім'ї та школи у становленні особистості підлітків.

Практичне значення дослідження полягає у розробці моделі взаємодії сім'ї та школи у становленні особистості підлітків, підвищення рівня педагогічної культури батьків, гуманізації взаєностосунків у сім'ї. Результати дослідження можуть бути використані в роботі класних керівників, практичних психологів, соціальних педагогів шкіл, при написанні наукових робіт із педагогіки та суміжних дисциплін.

Особистий внесок автора полягає в теоретичному обґрунтуванні основних аспектів проблеми сімейного виховання підлітків, розробці моделі взаємодії сім'ї та гімназії у становленні особистості учнів підліткового віку.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ

1.1. Дослідження проблеми сімейного виховання

Процес входження дитини в соціальне середовище відбувається під впливом батьків та тієї атмосфери, що склалася в сім'ї.

Сімейне виховання – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту [15, с.306].

Сім'я – це соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їх дітей та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, що здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Сім'я є моделлю конкретного періоду розвитку суспільства, відображає його економічні, моральні й духовні суперечності. Сучасні економічні й демографічні проблеми, криза в культурі відбиваються на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її дезорганізація [18, с. 224].

Сімейне виховання в широкому розумінні слова – це одна з найбільш древніх споконвічних форм соціалізації та виховання дітей, яка органічно об'єднує вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків із дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення їхньої особистості [27, с. 37]. Під сімейним вихованням у вузькому значенні слова ми розуміємо взаємодію батьків із дітьми, яка ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі та захищеності дитини і сприяє створенню

оптимальних умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку й саморозвитку особистості дитини.

Одним із перших педагогів, які займалися докладною розробкою питань родинного виховання, був Я. А. Коменський. «Школа, вихователі, проповідники можуть лише розвинути і дещо направити виховання дітей у потрібне русло, але основні розумові настанови та повчання особистості народжується все ж таки в сім'ї» [20].

Педагог К. Д. Ушинський розумів сімейне виховання як цілеспрямований процес формування «людини в людині». На його думку, сутність виховання в сім'ї не в кодексі правил поведінки, а в тому, щоб створити внутрішню спрямованість людини. Першим й основним завданням сімейного виховання педагог вважав підготовку людини до життя [42].

На думку М. Пирогова, найбільше право батьків полягає в тому, щоб розвинути цілком і всебічно все блага, що є в дитині від природи, без зазіхання на особистість дитини. Людина легко засліплюється власними чеснотами, тому з дитинства необхідно розвивати в дитині самосвідомість, будити совість. Звідси випливає основне, на переконання вченого, положення, що стосується питань виховання дітей у сім'ї: не ухилятися зі шляху цілісного внутрішнього життя, у якому має бути збережено єдність думки, слова й справи [41].

Ідеї зміцнення української родини, рівності прав і обов'язків батьків і дітей, виховання дітей на принципах єдності сім'ї та школи, наступності й спадковості поколінь становлять наріжний камінь сімейної педагогіки А. С. Макаренка [12, с. 37-44]. На думку педагога, виховуючи дітей, нинішні батьки виховують історію країни, а отже, історію світу. Педагог зазначав: «Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли ви з нею розмовляєте, або навчаєте її, або караєте її. Ви виховуєте її кожної миті вашого життя, навіть тоді, коли вас нема вдома» [24, с. 226]

Концепція родинного виховання знайшла своє відображення у праці видатного педагога В. О. Сухомлинського «Батьківська педагогіка». Він був переконаний у тому, що успіху у вихованні поколінь можна досягти тільки спільними зусиллями сім'ї та школи. «Усі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, усі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю» [36, с.264]. В. О. Сухомлинський твердив, що зміцнення сім'ї, вдосконалення родинного виховання – одна з найважливіших соціальних проблем, від розв'язання якої залежатиме майбутнє нашого суспільства, моральне обличчя молоді.

Український психолог М. Боришевський зазначає, що «виховання дитини – це важка, найбільш працемістка сфера людської діяльності, успіх якої зумовлюється безліччю чинників різноманітного походження» [6]. Найважливішими з них вчений вважає такі: певні взаємини в сім'ї, відповідний стиль спільної життєдіяльності всіх її членів, взаємини між самими батьками; стосунки між батьками і представниками найстаршого покоління – дідусем і бабусею; ставлення дорослих безпосередньо до дитини.

Сім'я набуває особливо важливого значення у формуванні системи цінностей, завдяки якій дитина входить у систему соціальних зв'язків. І. С. Кон вважав, що немає жодного соціального чи психологічного аспекту поведінки підлітків, який би не залежав від їхніх сімейних умов [22, с.43].

У роботах сучасних психологів і педагогів (І. Бех [3], О. Бодальов [4,5], А. Варга [7,8], Ю. Гіппенрейтер [14], Е. Ейдеміллер [17], Р. Кемпбел [21], К. Маданес [25], С. Мінухін [26], В. Сатір [34], Г. Хоментausкас [43], Ю. Хямяляйнен [44]) встановлено, що сім'я є найважливішим чинником розвитку особистості дитини.

Таким чином, сімейне виховання визначено як систему впливів на зростаючу особистість поведінкових стереотипів батьків, що практикуються в спілкуванні з нею і є фактором, який впливає на становлення особистості підлітків.

1.2. Зміст, форми, методи сімейного виховання

Щоб вивчити можливі стосунки між дорослими й дітьми в сім'ях, необхідно знати існуючі стилі батьківського ставлення до дітей. Батьківський стиль – це узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні способи спілкування батька з дитиною, це спосіб дій відносно дитини. Обраний стиль визначає систему виховання, якій притаманне цілеспрямоване застосування методів і прийомів виховання, врахування того, що у ставленні до дитини можна допускати, а чого не можна [11].

Психолог Е. Шефер [31] виділяє чотири стилі (тактики) виховання в сім'ї (Додаток А).

Авторитарний виховний стиль (тактика диктату, авторитарна гіперсоціалізація) означає пригнічення почуття гідності, ініціативи, самостійності одними членами сім'ї в інших. Жорсткі накази, примус, свавілля батьків призводять до значних порушень у формуванні особистості дитини. Якщо батькам, іншим дорослим вдається зламати опір дитини, то водночас вони ламають і важливі якості особистості, розвиток яких стає неможливим: самостійність, віру у власні сили, почуття гідності, ініціативність тощо.

Демократичний стиль сімейних стосунків (тактика співробітництва, кооперація) передбачає батьківську підтримку й допомогу дітям у їх окремих справах, взаєморозуміння, взаємоповагу дітей і батьків, встановлення партнерських взаємин, заснованих на співчутті, співпереживанні, відповідальності за наслідки власної активності.

Ліберальний стиль (тактика невтручання, неприйняття). Система міжособистісних стосунків у сім'ї будується на визнанні незалежного існування дорослих і дітей. Батьки як вихователі найчастіше ухиляються від активного позитивного втручання в життя дитини. Їх приваблює комфортне співіснування з дітьми, яке не потребує глибоких душевних переживань. За

таких умов дитина стає емоційно байдужою до інших, яскраво проявляється егоцентризм, індивідуалізм, а сім'я для неї – лише необхідна формальність.

Потуральний виховний стиль (тактика опіки й безоглядної любові, симбіоз). Батьки власними зусиллями, працею намагаються задовольнити всі потреби дитини, відгороджуючи її від будь-яких турбот, складностей тощо. Відтак дитина, яка штучно позбавлена можливості проявляти себе в досягненні певних результатів, відповідати за наслідки своїх дій, зростає інфантильною, беспорядною, безініціативною, уникає відповідальності за певні дії, рішення. Домінуючою характеристикою людини, що зростає в умовах потурального стилю, є егоцентризм.

Виділяють також нестійкий стиль виховання, для якого характерний непрогнозований перехід батьків від одного до іншого стилю ставлення до дитини. Такі «перепади» народжують у неї недовіру до батьків, відчуженість, формують установки реагувати не на зміст звертань, а на форму. Для задоволення своїх індивідуалістичних потреб діти намагаються використати ситуативно сприятливий емоційний фон стосунків з батьками [16].

Підкреслюючи вирішальну роль виховних впливів у формуванні характерологічних особливостей дитини, В. Гарбузов виділив три типи неправильного виховання. Виховання за типом А (неприйняття, емоційне відчуження) – неприйняття індивідуальних особливостей дитини в поєднанні з жорстоким контролем, з імперативним нав'язуванням їй єдиного правильного типу поведінки. Виховання за типом В (гіперсоціалізуюче) виражається в тривожно-недовірливій концепції батьків щодо стану здоров'я дитини, її соціального статусу серед однолітків, особливо в школі, очікувань успіхів у навчанні та майбутній професійній діяльності. Виховання за типом С (егоцентричне) – культивування уваги всіх членів сім'ї на дитині (кумир сім'ї), ігнорування інших дітей або членів сім'ї [13].

Дослідник Е. Ейдемільер виділяє такі стилі батьківського ставлення: гіпопротекція (недостатність опіки і контролю за поведінкою дитини, брак чи

відсутність уваги, тепла, турботи), домінуюча гіперпротекція (поєднання загостреної уваги до дитини з великою кількістю обмежень і заборон, що призводить до формування нерішучості, несамотійності дитини або до реакції емансипації), підвищена моральна відповідальність (покладання відповідальності на дитину за життя і благополуччя близьких, що не відповідає віку й реальним можливостям дитини) [17].

Варто відзначити, що поняття «стиль виховання», «стиль взаємодії», «стиль батьківського ставлення», «батьківська позиція» – виступають словами-синонімами, оскільки всі вони відображають методи, принципи, прийоми виховного процесу та ставлення до дитини в цілому.

Вивчення теоретичних підходів і практики сімейного виховання дають змогу визначити методи сімейного виховання як сукупність способів виховних взаємодій батьків із дітьми, що допомагають останнім розвивати свою свідомість, почуття і волю, активно стимулюють (заохочують) формування досвіду поведінки, організацію самотійної дитячої життєдіяльності, повноцінний моральний і духовний розвиток [35, с. 28-29].

Специфіка використання методів виховання дітей у сімейних ситуаціях зумовлена такими чинниками: підходами до вибору мети й завдань виховання, що ставлять перед собою батьки; змінами стосунків у стилі й способі сімейного життя, у морально-психологічному кліматі сім'ї; індивідуалізацією виховання в сім'ї (родина виховує одну-дві дитини); особистісними якостями батька, матері, інших членів сім'ї, їх духовними й моральними цінностями й орієнтирами; досвідом батьків тощо.

Здійснений аналіз педагогічного досвіду показав, що єдиної класифікації методів сімейного виховання не існує через різноманітні підходи до їхнього розгляду, тлумачення та характеристики. Розглянемо такі групи методів сімейного виховання:

1. Традиційні методи: методи усвідомлення сімейних цінностей, загальною особливістю яких є вербальність, оскільки їх джерелом виступає

слово: бесіда, розповідь, приклад, переконання, навіювання, що є своєрідним діалогом між батьками й дитиною, у процесі якого здійснюється обмін думками, ідеями, цінностями [27, с. 159]; методи організації діяльності та формування досвіду поведінки: доручення, вимога, примушування та включення дітей у різні види діяльності, що базуються на практичній діяльності вихованців; методи стимулювання діяльності й поведінки, які покликані регулювати, коригувати й стимулювати діяльність і поведінку дитини: довіра, докір, осуд, заохочення й покарання [2, с. 65-67].

2. Інтерактивні методи сімейного виховання, які припускають моделювання реальних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем, рольові ігри. Означені методи якнайбільше сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню сімейних цінностей, створюють атмосферу співробітництва, взаємодії, гармонії, дають змогу батькам стати дійсними лідерами для дитини, а не авторитарними вихователями. До цієї групи методів відносимо методи діалогічної взаємодії батьків і дитини з метою обміну матеріальними та духовними цінностями; методи пізнавальної взаємодії батьків і дітей із метою отримання нових знань, їх систематизації, творчого вдосконалення вмінь і навичок; методи діалогічної взаємодії батьків і дітей, за допомогою яких кожен визначає власну позицію у ставленні до розподілу сімейних обов'язків, до батька чи матері, самого себе [19, с. 13-16].

Однак жоден із зазначених методів не є універсальним, оптимальність виховного процесу в сім'ї досягається через комплексне й системне застосування всіх означених методів, які можуть частково переплітатися і взаємодоповнюватися.

Таким чином, аналіз опрацьованих джерел свідчить про те, що сімейне виховання – це така взаємодія батьків із дітьми, яка ґрунтується на родинній близькості, сімейній гармонії, любові, турботі, повазі та захищеності дитини й сприяє створенню оптимальних умов для задоволення потреб у повноцінному розвитку та саморозвитку особистості підлітків.

1.3. Психологічні особливості школярів підліткового віку

На основі вивчення вікових періодизацій особистості (Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, І. С. Кона, С. Л. Рубінштейна та ін.) встановлено, що підлітковий вік – вік між дитинством і дорослістю (від 11-12 до 16-18 років). Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка, породжують новий рівень його самосвідомості, потреби в самоствердженні, рівноправному й довірливому спілкуванні з ровесниками й дорослими. Провідна діяльність у підліткову віці – це інтимно-особистісне спілкування з однолітками (Д. Ельконін) [30].

Ще Л. С. Виготський наголошував, що основна особливість підліткового віку полягає в неузгодженості процесів статевого дозрівання, загальноорганічного розвитку та соціального формування [10]. У наш час це протиріччя, зумовлене випередженням статевого дозрівання двох інших процесів, носить особливо гострий характер.

Формування особистості – це процес освоєння спеціальної сфери громадського досвіду. Адже внаслідок цього освоєння відбувається формування нових мотивів та потреб, їх перетворення й супідрядність. Друге «народження» особистості (по О. Н. Леонтьєву) припадає саме на підлітковий період і пов'язане з усвідомленням мотивів своєї поведінки та можливістю самовиховання [23]. Воно виражається в появі прагнення й уміння усвідомити свої мотиви та проводити активну діяльність з їхнього втілення.

Для підліткового віку характерні: виникнення переживань, емоційна напруженість, почуття дорослості [28, с.166]; формування «Я» - концепції, зростання соціальної активності [38]; інтенсивний розвиток самосвідомості [32, с. 221].

На основі розвитку самосвідомості й свідомого ставлення до дійсності, росту вимог до підлітків, нового становища серед ровесників і старших виникає прагнення до самовиховання: підлітки намагаються розвинути в собі

позитивні якості особистості, подолати негативні риси. Але порівняно невеликий досвід і ще несформований життєвий світогляд підлітків нерідко призводять до виникнення суперечності між потребою у самовихованні й невмінням реалізувати її [9, с. 134].

Поява відчуття дорослості як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією її якістю, у якій відображається нова життєва позиція в ставленні до себе, людей і світу в цілому [33].

Соціальна ситуація як умова розвитку і буття особистості в підлітковий період має принципові відмінності від ситуації розвитку в дитинстві, основні розбіжності пов'язані не з зовнішніми обставинами, а з внутрішніми чинниками. Підліток продовжує жити в сім'ї, вчитися в школі, контактувати з однолітками, але сама соціальна ситуація трансформується в його свідомості у зовсім нові ціннісні орієнтації. Тепер вже інакше розставляються акценти між сім'єю, однолітками і школою.

Підлітковий вік є часом формування основної мети життя. Підліток входить у суспільство дорослих із бажанням змінити його. Наштовхуючись на перешкоди з боку оточення, і залишаючись залежними від нього, підлітки поступово соціалізуються. Наполеглива робота над собою по самовдосконаленню та пізнанню власного «Я» допомагає подолати кризу адаптації та означає остаточний перехід до дорослого життя. Саме в період пізнання власного «Я» підлітки визначають свої життєві цілі та пріоритети, сферу своєї професійної діяльності, із цього розпочинається підготовка себе до успішного кар'єрного росту та виховання як самостійної, гармонійної особистості.

Саме у підлітковому віці змінюється внутрішня позиція у ставленні до школи і учіння. Виникають нові мотиви учіння: бажання бути освіченим, прагнення влаштуватися в майбутньому житті, подальше навчання,

прагнення до самоствердження і самовдосконалення, необхідність виконувати вимоги батьків [1].

Таким чином, труднощі й суперечності підліткового віку є типовими, їх важко оминати, уникнути. Завдяки вмілому виховному впливу вони згладжуються, послаблюються, через невмілий – загострюються, призводять до конфліктів.

Висновки до першого розділу

У першому розділі нами здійснено спробу проаналізувати наукові джерела з досліджуваної проблеми й узагальнити теоретичні аспекти проблеми впливу сімейного виховання на становлення особистості підлітків; розкрито сутність основних понять дослідження «сім'я», «сімейне виховання», «стилі сімейного виховання», «підлітковий вік».

На основі аналізу наукових досліджень виокремлено зміст, форми й методи сімейного виховання підлітків, визначено психолого-педагогічні особливості підліткового віку.

РОЗДІЛ II.

МОДЕЛЬ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Діагностика особливостей сімейного виховання підлітків

У ході вивчення численних методик, які дозволяють провести дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості підлітків, нами був сформований діагностичний комплекс дослідження. Він включає тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А. Я. Варги, В. В. Століна, проєктивну методику «Кінетичний малюнок сім'ї», опитувальник соціалізації для школярів «Моя сім'я». Дослідження впливу стилю сімейного виховання на розвиток особистості підлітка проводилося протягом I семестру 2016-2017 н.р. серед учнів 6-8 класів (24 учня 6-А класу, 24 учні 7-А класу та 26 учнів 8-А класу) на базі Житомирської гуманітарної гімназії №1.

Науково-дослідницька робота була спрямована на перевірку робочої гіпотези, висунутої на початку дослідження.

З метою визначення домінуючих стильових тенденцій використано тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А. Я. Варги, В. В. Століна (Додаток Б). Структура тесту побудова на основі математичного значення основних факторів: «прийняття-відторгнення», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха». Шкала «Прийняття-відторгнення» вказує на емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі відображається те, що батькам подобається дитина такою, яка вона є, вони поважають індивідуальність дитини, багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси й плани. На іншій шкалі видно, що батьки виховують свою дитину непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху, вони переживають у ставленні до неї сум, злість тощо. Шкала «Кооперація» показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені

планами дитини, намагаються допомогти, співчують їй, високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї, намагаються стати на її бік з будь-яких питань. Шкала «Симбіоз» відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною, батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів, постійно відчують занепокоєння за життя дитини. Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація» відображає налагоджену форму керування поведінкою дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог, за вияв власної думки дитину карають, слідкують за досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, думками тощо. Шкала «Маленький невдаха» відображає особливості виховання й розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою, непристосованою; інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими; дитину вважають неуспішною та схильною до поганих вчинків; батьки не довіряють своїй дитині і через це намагаються захистити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії [40].

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС) дає багату інформацію про суб'єктивну сімейну ситуацію досліджуваних; допомагає виявити взаємини в сім'ї; з'ясувати, що в ній викликає тривогу та проблеми; показує, як діагностовані сприймають інших членів сім'ї, яке місце в сімейних стосунках відводять собі та ін. [37, 39]. Для тесту КМС розроблена система кількісної оцінки, виділено 5 симптомокомплексів: сприятлива сімейна ситуація, конфліктність, тривожність, почуття неповноцінності, ворожість (Додаток В).

Опитувальник соціалізації для школярів «Моя сім'я» дозволив визначити ступінь прояву в сімейному вихованні таких параметрів, як строгість-гнучкість виховних установок; виховання самостійності, ініціативності; домінантність матері чи батька; ставлення до школи та вчителів; жорсткість-гнучкість методів виховання; стосунки в сім'ї: недружні

чи теплі; взаємодопомога в сім'ї, наявність чи відсутність родинних справ; спільність інтересів; рівень благополуччя стосунків у сім'ї (Додаток Г) [29].

На основі теоретичного вивчення проблеми дослідження, результатів констатуючого експерименту нами була розроблена технологічна модель взаємодії сім'ї та школи у становленні особистості підлітків (Додаток Д).

У процесі реалізації моделі зверталась увага на три складові взаємодії з батьками: психологічну, педагогічну, соціально-педагогічну.

Психологічна складова передбачала розгляд основних етапів і закономірностей розвитку підлітка в сім'ї; аналіз вікових психолого-педагогічних чинників становлення особистості підлітка. Педагогічна складова охоплювала процес підвищення рівня педагогічної освіти батьків, зокрема оволодіння ними основними знаннями щодо форм, методів, засобів, прийомів виховання; вибору оптимальних педагогічних засобів; уміння аналізувати педагогічні ситуації тощо. Соціально-педагогічна мала на меті організацію допомоги батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання, розпізнаванні типових кризових ситуацій у сім'ї; виробленні рекомендацій щодо розв'язання конфліктних ситуацій.

2.2. Експериментальне дослідження впливу стилю сімейного виховання на становлення особистості підлітків.

Інтерпретація, обробка та узагальнення за тестом-опитувальником батьківського ставлення до дітей Варги - Століна дозволили виявити виділені нами стилі батьківського ставлення.

Значний відсоток батьків – 24,2% – вважають підлітка маленьким невдахою і ставляться до нього як до нетямущої істоти. Батьки вважають своїх дітей непристосованими, нездатними до самостійності, відкритими для поганих впливів. У зв'язку з цим вони намагаються захистити підлітка від труднощів життя й суворо контролювати його дії. 21,4% батьків авторитарні у ставленні до своїх дітей підліткового віку («авторитарна

гіперсоціалізація»), ставлять до підлітка жорсткі вимоги, які формують у нього аналогічний спосіб взаємодії з людьми, пасивність. Усе це обмежує автентичний особистісний розвиток підлітка. Проявляють гіперопіку 29% респондентів («симбіоз»), що характеризується пильною увагою й турботою про підлітка, тотальною опікою не лише його зовнішніми діями та поведінкою, а й прагненнями заволодіти його інтимними переживаннями.

Аналіз результатів шкали «прийняття-відторгнення» показав, що 12,4% батьків притаманне занурення в емоційний досвід підлітка, пошук нових шляхів виховання почуттів самоповаги та дорослості. Батьки оволодівають базовими знаннями про потреби й поведінку підлітка, навичками комунікації, встановлення дисципліни й регуляції поведінки своєї дитини.

Для 13% протестованих притаманне ставлення «кооперація», яке проявляється у зацікавленості батьків планами дитини, намаганні допомогти, високій оцінці інтелектуальних та творчих здібностей дитини (див. рис. 2.1).

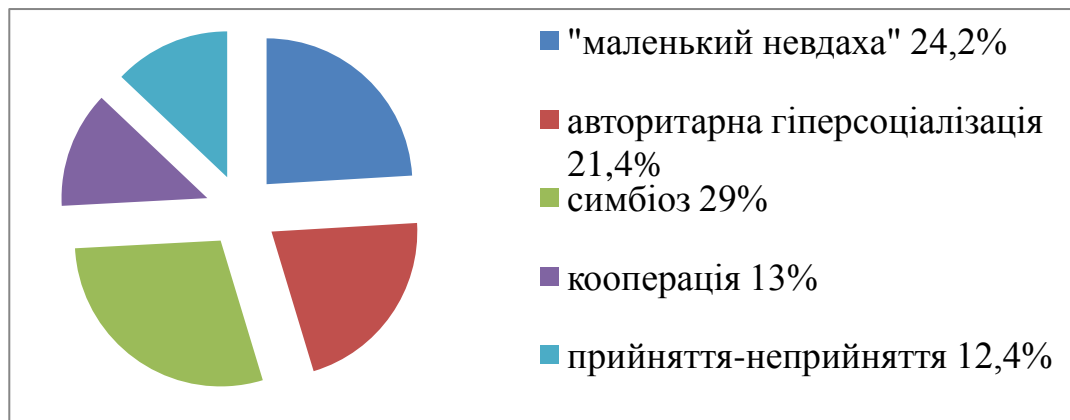

Рис.2.1. Стилі батьківського ставлення до підлітків (у %)

На наш погляд, найбільш оптимальними є типи батьківських стосунків «прийняття» та «кооперація». До нейтрального рівня можна віднести батьківські стосунки за типом «симбіоз». Негативним вбачаємо високий рівень прояву ставлення за типом «авторитарна гіперсоціалізація» та «маленький невдаха».

Продіагностувавши 74 учнів за допомогою опитувальника соціалізації для школярів «Моя сім'я», можна констатувати: благополучним рівнем

стосунків у сім'ї характеризується 26% опитаних дітей, менш благополучним – 27%, задовільним рівнем – 30%, неблагополучним рівнем стосунків у сім'ї характеризується 17% опитаних дітей.

Даний опитувальник дозволив визначити одного з батьків, виховний вплив якого є домінантним. З'ясовано, що в більшості сімей роль вихователя належить матері (80,6%), сім'ї, у яких провідна роль у вихованні належить батькові, становлять 9,7%, обом батькам – 9,7%. Це призводить до дефіциту батьківської опіки та контролю в процесі зростання та становлення дітей.

Порівнюючи результати, отримані за допомогою методик «Моя сім'я» та тесту-опитувальника батьківського ставлення до дітей Варги - Століна, було констатовано, що в сім'ях із типом батьківського ставлення «маленький невдаха» та «авторитарна гіперсоціалізація» переважають задовільний та неблагополучний рівні стосунків в сім'ї. Типу батьківського ставлення «прийняття», «кооперація» відповідає благополучний рівень стосунків батьків з підлітками, у сім'ях з типом батьківського ставлення «симбіоз» переважають благополучний та задовільний рівні взаємин (див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Залежність рівня стосунків в сім'ї від типу батьківського ставлення до дитини

Рівень стосунків в сім'ї	Тип батьківського ставлення					Всього учнів	
	Прийняття	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький невдаха		
Благополучний	6	6	6	1	-	19	26%
Менш благополучний	2	3	7	3	5	20	27%
Задовільний	1	1	6	7	7	22	30%
Неблагополучний	-	-	3	5	5	13	17%
Всього, учнів	9	10	22	16	17	74	100

Результати методики «Кінетичний малюнок сім'ї» показали, що у 45% підлітків у сім'ях переважає сприятлива ситуація, нормальна психологічна

атмосфера. На малюнках учнів присутні всі члени сім'ї, у центрі малюнка сама дитина в оточенні батьків, усі зображені ошатними, з ретельно промальованими деталями, на обличчях дорослих і дитини посмішка, відчувається спокій у позах, рухах. Але 55% сімей різною мірою характеризують відхилення у взаєминах між батьками і їх дітьми, що має згубний вплив на особистісний розвиток підлітка. До цієї групи ми віднесли малюнки, де відсутній будь-хто з членів сім'ї, підліток намалював себе сумним, далеко від батьків, наявне занепокоєння, ворожість у ставленні до дорослих через штрихування деталей, відсутність деяких частин тіла. 5% сімей характеризується низьким рівнем батьківських стосунків. На малюнках цієї групи зображено заляканий вираз обличчя дитини, відчувається емоційна напруга через використання у малюнку темних фарб, наявна ворожість до батьків через промальовування таких деталей, як розведені руки, розчепірені пальці і т.д.

Аналіз результатів інтерпретації симптомокомплексів виявив, що сприятлива сімейна ситуація притаманна 40% сімей, конфліктність виявлена у 15% діагностованих випадків, тривожність – у 15%, почуття неповноцінності – 25%, ворожість притаманна 5% досліджуваних сімей (див. рис. 2.2.).

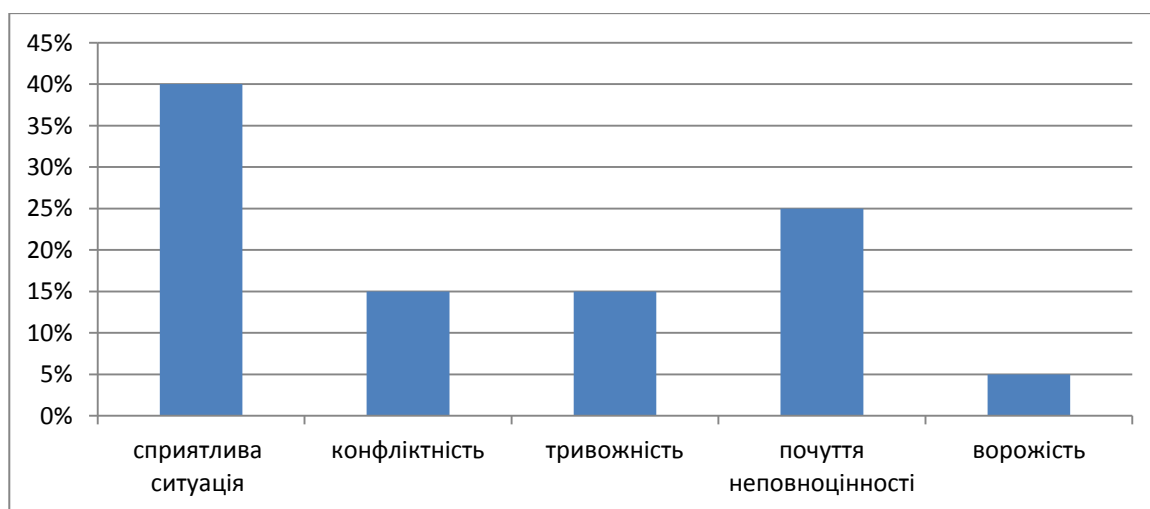

Рис. 2.2. Основні симптомокомплекси проективної методики «Кінетичний малюнок сім'ї» (%)

Отримані дані методик тест-опитувальника батьківського ставлення й опитувальника для школярів «Моя сім'я» корелюють із даними проективної методики «Кінетичний малюнок сім'ї».

Після завершення формувального етапу педагогічного експерименту проведено контрольні зрізи за допомогою діагностичних методик, адекватних тим, які використовувалися в процесі констатуючого дослідження (див. рис. 2.3.).

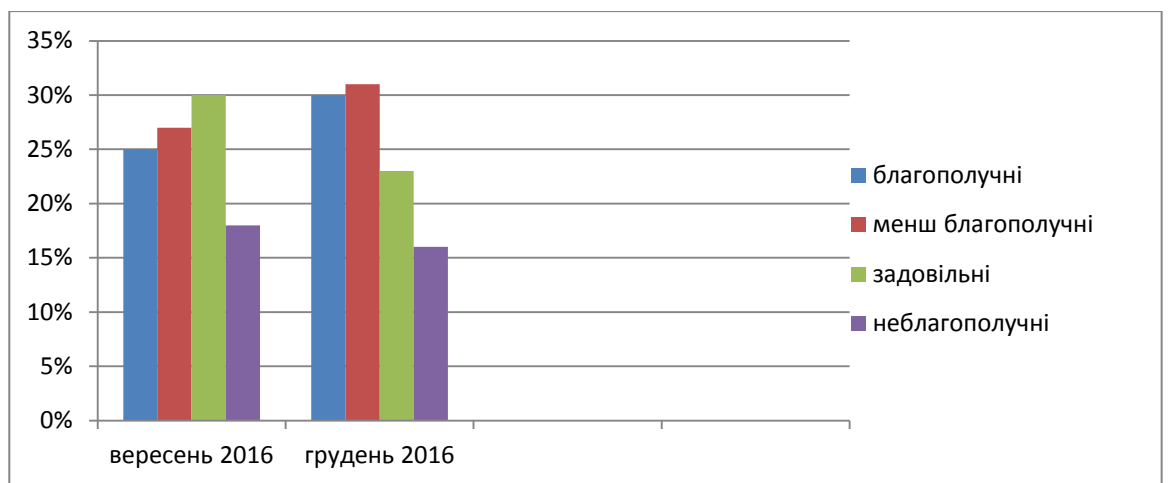

Рис. 2.3. Діаграма рівнів стосунків у сім'ї за результатами констатуючого та формуючого експериментів (%).

Проведена експериментальна робота засвідчила, що вплив батьків на особистість підлітка в цілому зазнав позитивних змін. Помітною стала тенденція до покращення рівня стосунків у сім'ї. Якщо до формувального експерименту для 25% сімей характерними були благополучні стосунки, для 27% – менш благополучні, то після проведеної роботи отримали показники 33% та 32% відповідно.

2.3. Модель взаємодії сім'ї та школи у становленні особистості підлітків

Процес налагодження взаємодії з батьками відбувався за умов дотримання певних психолого-педагогічних правил, зокрема проведення заходів, спрямованих на підвищення авторитету батьків; дотримання

педагогічного такту, неприпустимості необережного втручання в життя сім'ї; створення життєстверджуючого, мажорного настрою при розв'язанні проблем виховання, опора на позитивні риси дитини, орієнтація на успішний розвиток особистості.

Однією із ефективних форм роботи з батьками став тренінг («Мозаїка стилів батьківського виховання», «Ефективне спілкування», «Стежиною батьківської мудрості»), спрямований на розв'язання таких взаємопов'язаних завдань: сприяння засвоєнню батьками основ психофізіологічних знань й особливостей розвитку підлітків, специфіки взаємодії з ними; поглиблення знань батьками самих себе, своїх психологічних особливостей; усвідомлення своїх дій і мотивів, утвердження позитивних якостей особистості та формування навичок адекватної поведінки у проблемних соціальних ситуаціях. Окремі види робіт передбачали поглиблене пізнання вчинків, емоційних переживань, думок підлітка; аналіз особливостей виховних впливів батьків на підлітків; знаходження оптимальних способів спілкування з підлітком, пошук та використання адекватних методів виховання й розвитку підлітка.

Досить ефективною виявилась лекційно-просвітницька робота серед батьків. Вона передбачала з'ясування базових чинників поведінки учнів підліткового віку, основних вікових психолого-педагогічних закономірностей їх розвитку, типових критичних ситуацій, труднощів і проблем цього вікового періоду, а також розробки загальних рекомендацій щодо їх усунення (Додаток Е).

Для оперативного виховного реагування батькам необхідні певні знання про особливості розвитку особистості їхньої дитини. З цією метою проводились практикуми («Особливості спілкування батьків і дітей», «Три шляхи у вихованні»), тематичні дискусії («Батьківські тривоги», «Батьки і діти – шляхи взаємодії»), ділові ігри («Дитина повернулася зі школи», «Як звертатися до підлітка», «Лист у майбутнє»), короткі прес-конференції

(«Десять заповідей про права дитини»), проблемні «круглі столи» («Модель сучасної родини») тощо. Зацікавленість батьків сприяла поліпшенню мікроклімату в класі, в сім'ї.

У реалізації програми формувального експерименту провідна роль належала груповим формам анкетування, тестування учнів. За наслідками психодіагностичної консультації класними керівниками проводились бесіди з батьками, під час яких на фоні загальних вікових особливостей підліткового віку були розглянуті індивідуальні, потенційні можливості учнів, які були виявлені під час спостережень, бесід з учителями-предметниками, вивчення результатів практичної діяльності вихованців, при цьому увага батьків зверталась на необхідність проведення систематичних спостережень за своїми дітьми, на виявлення в них провідних психічних якостей.

Для налагодження тісних контактів з батьками колектив гімназії позбувся традиційної методики батьківських зборів, коли педагог розповідає про недоліки, а батьки слухають. Основою стосунків педагогів і батьків стали слова: «Порадьмося...», «Як, на вашу думку, маємо вчинити...». Така форма спілкування, коли батьки з об'єкта стали активним суб'єктом взаємодії, сприяє глибокому усвідомленню ними проблем сімейного виховання дітей.

Проведення традиційних загальногімназійних свят, конкурсів, фестивалів («Зірка гімназії», «Мій класний клас!», «Зима іде – свята веде!», благодійні акції та ярмарки, День здоров'я, Посвята в гімназисти, екскурсії містами України) за активної участі батьків учнів зближує дітей і батьків, педагогів і батьків.

Для реалізації педагогічного аспекту технологічної моделі взаємодії сім'ї та гімназії використовувались усні журнали («Підлітковий вік: проблеми і їх подолання», «Важкі діти чи важкі батьки?», «Сім'я — головний чинник виховання»), тематичні заходи «У сімейному колі», «Традиції моєї родини», індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами, «Родинний міст» (зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання),

«День добрих справ» (спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей), «Дискусійний клуб» (обговорення проблемних питань виховання), «Аукціон ідей сімейного виховання», «Сімейні дні в класі» тощо (Додаток Є).

Отже, запропоновані форми і методи роботи сприяють підвищенню педагогічної культури батьків, формуванню вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї.

Висновки до другого розділу

У процесі констатуючого експерименту було визначено, що найпоширенішими серед усіх стилів батьківського ставлення до підлітків є стиль «маленький невдаха» (24,2%) та «авторитарна гіперсоціалізація» (20,4%). З'ясовано, що в сім'ях переважає задовільний рівень стосунків батьків з підлітками (30%), що залежить від стилю батьківської виховної взаємодії з підлітком.

Ефективність проведеної експериментальної роботи підтверджено динамікою покращення рівня стосунків у сім'ї. З'ясовано, що показники благополучного та менш благополучного рівнів стосунків батьків з підлітками набули позитивної тенденції (на 8% та 5% відповідно).

Результати педагогічного експерименту підтвердили, що запропонована технологічна модель взаємодії сім'ї та школи дала можливість батькам підвищити свою психолого-педагогічну компетентність у створенні гармонійних батьківсько-дитячих взаємин, що є важливим чинником у становленні особистості підлітків.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз проблеми впливу сім'ї на становлення особистості підлітків засвідчив той факт, що сім'я протягом історії розвитку людства залишалася складним й унікальним інститутом соціального виховання, у якому відбиваються всі зміни в суспільному житті. І сьогодні провідною функцією родини є виховання молодого покоління, передача дітям суспільно-історичного досвіду людства, підготовка їх до свідомого дорослого життя.

Обґрунтовано, що сімейне середовище найбільше впливає на процес становлення особистості підлітків, незважаючи на те, що зміст, способи, стилі виховної взаємодії у сім'ї змінюються з переходом дитини на нові вікові етапи, а сам підліток активно зорієнтований на спілкування з ровесниками.

Встановлено, що стиль батьківського виховання є основним фактором впливу на формування особистості підлітків. Авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний стилі та методи сімейного виховання спричиняють різний вплив на підлітків.

На основі результатів діагностичного експерименту нами розроблено та впроваджено експериментальну технологію взаємодії сім'ї та гімназії, що передбачає допомогу школи (класного керівника, практичного психолога, соціального педагога) не тільки підлітку, а й його батькам.

Експериментальною технологією охоплено психологічну, педагогічну, соціально-педагогічну складові. Технологічна модель передбачає застосування цілого комплексу форм та методів (лекції, бесіди, аналіз педагогічної літератури, розв'язування педагогічних задач, педагогічні бліц-турніри, дискусійні клуби), організацію допомоги батькам у вирішенні різноманітних проблем сімейного виховання, вироблення рекомендацій щодо розв'язання конфліктних ситуацій у сім'ї.

Аналіз результатів формуючого експерименту засвідчив позитивну динаміку у стосунках у сім'ї, що сприятливо впливає на особистісний розвиток підлітків. Це підтверджує ефективність запропонованої технологічної моделі.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Зокрема, подальшого дослідження потребує визначення педагогічних умов і пріоритетних напрямів сімейного виховання. Доцільно було б звернути увагу на розробку цілісної системи спеціального всеобучу батьків із метою підвищення їхньої педагогічної компетентності з проблем виховання дітей у сім'ї. Важливим є питання удосконалення форм і методів взаємодії школи, сім'ї, громадськості з метою всебічного гармонійного розвитку особистості дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: учеб. пособие для студентов вузов / Г. С. Абрамова. – 3-е изд., испр. – М. : Академия, 1998. – 672 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах / Т. Ф. Алексеєнко // Український соціум. – К., 2008. – С. 63-67.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-методологічні засади : Навч.-метод. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
4. Бодальов О. О. Психологія про особистість / О. О. Бодальов. – М., 1988. – 188 с.
5. Бодалев А. А., Столин В. В. и др. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.
6. Боришевський М. Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості / М. Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – №4. – С. 4-5.
7. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия. Курс лекций / А. Я. Варга. – СПб. : Речь, 2001.
8. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения: дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / А. Я. Варга. – М., 1986. – 206 с.
9. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посіб.. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К. : Просвіта, 2001. – 416с.
10. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Смысл-Эксмо, 2005. – 1136 с.
11. Власова О. І. Педагогічна психологія / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.

- 12.Гаміна Т. С., Гончар О. Ю. Педагогіка сімейного виховання : Навчальний посібник / Т. С. Гаміна, О. Ю. Гончар. – Луганськ : Альма-матер, 2012. – 523 с.
- 13.Гарбузов В. И. Нервные дети / В. И. Гарбузов. – Л. : Медицина, 1990. – 172 с. (Науч.-попул. мед. лит. для матерей).
- 14.Гіппенрейтер Ю. Б. Спілкування з дитиною. Як? / Ю. Б. Гіппенрейтер. – Москва, 2009. – 240 с.
- 15.Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376с.
- 16.Дмитренко А. К. Психологія сімейного виховання / А. К. Дмитренко, П. Є. Мармазинська, О. С. Тарновська. – Чернівці : Прут, 2001. – 280 с.
- 17.Ейдеміллер Е. Г. Психологія та психотерапія родини / Е. Г. Ейдеміллер, В. В. Юстицкис. – СПб. : Изд . Пітер, 1999. – 905 с.
- 18.Ерніязова В. Стиль сімейного виховання і майбутнє дитини / В. Ерніязова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – №3. – 2002. – С. 224-228.
- 19.Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / упоряд. Л. Галіцина. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – С. 8-16.
- 20.Історія педагогіки / за ред. М. С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1973. – 448 с.
- 21.Кемпбел Рос. Как по-настоящему любить своего ребенка / Р. Кемпбел. – Пер. с англ. – 8-е изд., перераб. – СПб. : Мирт, 2004. – 155с. – (Серебряная серия : Родителям – о детях).
- 22.Кон И. С. Родители и дети / И. С. Кон // Психология ранней юности. – М. : Просвещение, 1989. – С. 16–19.
- 23.Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев // Деятельность. Сознание. Личность. – М.: [б. и.], 1975. – 304 с.
- 24.Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1980. – 327 с.

25. Маданес К. Стратегическая семейная терапия / К. Маданес. – Пер. с англ. Т. В. Снегиревой. – М. : Независимая фирма «Класс», 1999. – 272 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).
26. Минухин С. Техники семейной психотерапии / С. Минухин, Ч. Фишман. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 304 с.
27. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 4-те вид., допов. – К. : Кондор, 2007. – 656 с.
28. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення) : Навчально-методичний посібник / В. М. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 330 с.
29. Практикум по возрастной психологии. – СПб. : Речь, 2005. – 688 с.
30. Психология подростка. Учебник / [Под редакцией члена-корреспондента РАО А.А. Реана]. – СПб. : «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 480 с.
31. Развитие личности ребенка : Пер. с англ. / Под ред. А. Фонарева. – М. : Прогресс, 1987. – С. 190-211.
32. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2001. – 720 с.
33. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.
34. Сатир В. Как строить себя и свою семью / Вирджиния Сатир. – М. : Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.
35. Сім'я і діти: Програма родинно-національного виховання та навчання // Тематичний план педагогічної освіти батьків / Кол. авт.; за заг. ред. В. Г. Постового. – К. : ІЗМН, 1997. С. 28-29.
36. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1978. – 264 с.

- 37.Торохтій В. С. Методика діагностики психологічного здоров'я сім'ї / В. С. Торохтій // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №9. – С.30-35.
- 38.Туріщева Л. В. Вікові аспекти виховання школяра / Л. В. Туріщева // Виховна робота в школі, 2006.–№ 8 – С.36-41.
- 39.Туріщева Л. В. Робота шкільного психолога з батьками. Навчально-методичний посібник для вчителя / Л. В. Туріщева. – Х. : Вид. група «Основа» : «Тріада+», 2007. – 128 с. – (Серія «Психологічна служба школи»).
- 40.Тест родительського отношения / А. Я. Варга, В. В. Столін // Психологические тесты / под ред. А. А. Карелин. – М., 2001. – Т.2. – С.144-152.
- 41.Українська педагогіка в персоналіях: У 2-х кн.. Кн. 1 : навч. посібник / за ред.. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 624 с.
42. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / К. Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – 288 с.
- 43.Хоментаскас Г. Т. Семья глазами ребенка / Г. Т. Хоментаскас. – М., 1989. – 224 с.
- 44.Хямяляйнен Ю. Воспитание родителей: [хрестоматия] / Ю. Хямяляйнен. – Самара, Издательский дом БАХРАХ-М, 2003. – С.44-101.

Додаток А

Стилі сімейного виховання

Додаток Б

Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги – В. Століна

Прізвище, ім'я _____

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю роздратування щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які, окрім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб дошкулити мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, як не старайся.
19. Дитину потрібно тримати у строгих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би.
25. Я жалію свою дитину.
26. Я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими й у поведінці, й у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте й дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюсь виконати всі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати й думку дитини.

34. Головна причина примх моєї дитини – егоїзм, упертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму має рацію.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час із дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне й безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Нерідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі для опитувальника:

- 1 «Прийняття-відторгнення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Додаток В

«Кінетичний малюнок сім'ї»

Для проведення дослідження необхідні аркуш білого паперу (15x20, 21x29 см), шість кольорових олівців (чорний, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий), гумка.

Інструкція: «Намалюй свою сім'ю, де всі зайняті звичайною справою. Постарайся малювати людей, не "мультяшок» і не людей, що складаються з паличок. Зображуй кожного, відтвори що-небудь, будь-яку дію». Не можна пояснювати, що позначає слово «сім'я», цим спотворюється сама суть дослідження. Якщо дитина запитує, що йому малювати, необхідно просто повторити інструкцію.

Час виконання завдання не обмежується (у більшості випадків воно триває не більше 35 хвилин). Під час малювання дитини слід зазначати в протоколі: послідовність малювання деталей; паузи більше 15 секунд; стирання деталей; спонтанні коментарі дитини; емоційні реакції та їх зв'язок з вмістом малюнка.

Після виконання завдання необхідно отримати максимум інформації вербальним шляхом. Зазвичай ставляться наступні питання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело або нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з них найнещасніший? Чому?

Останні два питання провокують на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильна робити. Тому, якщо дитина мовчить або відповідає формально, не слід наполягати на відповіді. При опитуванні потрібно спробувати з'ясувати сенс намальованого дитиною: почуття до окремих членів сім'ї; чому дитина не намальовав кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося); що значать для дитини певні деталі малюнка (птахи, звірі і т. д.). При цьому по можливості слід уникати прямих запитань, не наполягати на відповіді, оскільки це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проектні питання («Якщо замість пташки була б намальована людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?», «Кого мама покличе йти з собою?» і т. п.).

Після опитування можна (але необов'язково) попросити дитину вирішити шість умовних ситуацій: три з них мають виявити негативні почуття до членів сім'ї, три - позитивні. Російський психолог Є. І. Рогов пропонує наступні шість ситуацій:

Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав йти з собою?

Уяви, що вся твоя родина йде в гості, але один з вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?

Ти будуєш з конструктора будинок (вирізаєш паперове плаття для ляльки), і тобі не щастить. Кого ти покличеш на допомогу?

Ти маєш ... квитків (їх кількість на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

Ти отримав у подарунок цікаве лото. Вся родина сіла грати, але вас на одну людину більше, ніж треба. Хто не буде грати?

Інтерпретацію малюнка умовно можна розділити на три частини:

1. Аналіз структури «Малюнка сім'ї».
2. Інтерпретація особливостей графічних презентацій членів сім'ї.
3. Аналіз процесу малювання.
4. Аналіз структури «Малюнка сім'ї» і порівняння складу намальованої і реальної родини.

Додаток Г

Опитувальник соціалізації для школярів «Моя сім'я»

Мета: проаналізувавши відповіді школяра на запитання опитувальника, визначити рівень стосунків у сім'ї.

Інструкція: Дорогий друже! Твоїй увазі пропонується опитувальник з 24-х запитань. Прочитай кожне запитання й оціни ступінь його вираження для себе за такою системою оцінок:

«5» — звичайно ні;

«4» — скоріше ні, ніж так;

«3» — не знаю;

«2» — скоріше так, ніж ні;

«1» — звичайно так.

Примітка. Для запитань 3, 11, 19 слід підкреслити у відповіді кого (маму чи тата, чи обох) стосується відповідь.

1. Чи гніваються батьки, якщо Ти сперечаєшся з ними?
2. Батьки часто допомагають Тобі виконувати домашні завдання?
3. З ким Ти частіше радишся — з мамою чи з татом (підкресли), коли потрібно прийняти якесь рішення?
4. Чи часто батьки погоджуються з Тобою, що вчитель був несправедливий до Тебе?
5. Чи часто батьки карають Тебе?
6. Чи правда, що батьки не завжди розуміють Тебе, Твій стан?
7. Чи правда, що Ти береш участь разом з батьками у вирішенні господарських питань?
8. Чи дійсно, що у Вашій сім'ї немає спільних занять і захоплень?
9. Чи часто у відповідь на Твоє прохання дозволити Тобі що-небудь батьки відповідають, що це неможна?
10. Чи буває так, що батьки настоюють на тому, щоб Ти не дружив (-ла) з кимось, хто їм не подобається?
11. Хто є головою у Вашій сім'ї — мати чи батько (підкресли)?
12. Чи насміхаються батьки над ким-небудь із Твоїх учителів?
13. Чи часто батьки під час розмови з Тобою бувають роздратовані?
14. Чи здається Тобі, що у Вашій сім'ї холодні недружні стосунки між батьками?
15. Чи правда, що у Вашій сім'ї мало допомагають один одному в домашніх справах?
16. Чи правда, що батьки не обговорюють з Тобою прочитаних книг, переглянутих телепередач, фільмів?
17. Чи вважають Тебе батьки вередливою дитиною?
18. Чи часто батьки наполягають на тому, щоб Ти чинив (-ла) згідно з їхніми бажаннями, говорячи, що вони розуміють це ліпше за Тебе?
19. Ти більше спілкуєшся з мамою чи з татом (підкресли)?
20. Чи часто батьки не схвалюють і не підтримують заходи, які організовує школа?
21. Чи батьки карають Тебе більш сурово, ніж інших дітей?
22. Чи часто Ти з батьками говориш відкрито, радишся щодо особистих проблем?
23. Чи правда, що у Тебе немає щоденних домашніх обов'язків?
24. Чи правда, що батьки не ходять з Тобою в театри, музеї, на виставки і концерти?

Модель взаємодії сім'ї та гімназії

Додаток Е

Практичні рекомендації батькам

- Не поспішайте задовольняти бажання дитини;
- не намагайтеся виконувати за сина чи доньку будь-яку справу;
- давайте дитині постійні доручення, стежте за їх виконанням;
- не виконуйте за дитину те, що їй доручено, без поважної причини (такою причиною може бути хвороба);
- навчіться вислуховувати свою дитину, бути терплячими: не поспішайте закінчити за неї фрази, не перебивайте, не підганяйте;
- не нав'язуйте синові чи доньці свою думку чи волю: краще аргументовано доведіть, що так, як ви пропонуєте, буде краще;
- привчайте дитину до аргументації своїх вчинків: пропонуйте їй щоразу замислюватись над тим, що вона хоче робити або що робить;
- спонукайте дитину пізнавати довкілля;
- пояснюйте дитині зрозумілою мовою, без сюсюкання та зайвого спрощення;
- вчасно привчайте дитину до самообслуговування: щоб не викликати протидії вашим домаганням, придумайте ігрові форми, зацікавлюйте, заохочуйте гарними словами, авансуйте її зусилля;
- з найменшого віку привчайте дитину шанувати й любити своїх близьких: не допускайте її самоствердження за рахунок інших;
- пам'ятайте: прикладом для дитини насамперед є її батьки;
- поважайте свою дитину, не принижуйте її гідність брутальними словами, глузуванням з її незграбності та невмілості, фізичними покараннями;
- любіть дітей не сліпою, а мудрою любов'ю, яка допоможе їм вирости гарними людьми, вдячними вам і здатними до самореалізації в різних життєвих умовах.

Додаток Є

Форми спільної діяльності батьків, вчителів, учнів

Свято Першого дзвоника

День здоров'я

Посвята в гімназисти

Екологічна акція
«За життя без сміття»